

AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi Cilt:5 •Sayı:12•Özel Sayı 2017•Türkiye

GEÇ ORTAÇAĞ'DA İPEK YOLUNDA DİPLOMAT VE AJAN OLARAK TÜCCARLAR

Doç. Dr. Ekrem KALAN*

ÖZ

İpek Yolu güzergâhında ticarî faaliyetlerde bulunan tüccarların pek çoğunun ticaretin yanı sıra gerektiğinde diplomat gerektiğinde de muhbirlik yani ajanlık görevi üstlendikleri bilinmektedir. Özellikle uluslararası boyutta ticaret yapan tüccarlar, hanların ve üst dereceli memurların saygısına mazhar olurlardı. Zira münhasıran bir elçilik heyeti tertip edilerek komşu ülkelere gönderilmesi yerine, söz konusu güvenilir tüccarlar vasıtasıyla mektuplar ilgili makamlara sorunsuzca ulaştırılırdı. Böylece bu iş için yapılması gereken harcamalardan da tasarruf edilirdi.

İpek Yolu'nda tüccarları bir yandan buldukları ülkelerdeki ticarî faaliyetlerini sürdürürken, bir yandan da ülkeye dair en tafsilatlı bilgileri ustaca toplayıp hizmetinde buldukları ülkenin idarecilerine ulaştırmak gibi son derece önemli bir misyon da yürütmekteydiler. Tüccarların bu özellikleri ve yetenekleri de onların siyasi hayatta da vazgeçilmez bir unsur olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Geç Ortaçağ, İpek Yolu, Tüccar, Diplomat, Ajan

MERCHANTS AS DIPLOMATES AND AGENTS ON LATE MEDIEVAL SILK ROAD

ABSTRACT

It is known that the merchants who were active on the Silk Road used to act as diplomates, and sometimes assumed reporter or agent roles when needed, along with their main job, which is trade. Especially the merchants who acted on international plains would gain the respect of the khans and upper level officials. Because, instead of setting a special pack of envoys and dispatching to the related lands, the scripts would be conveyed to the concerned authorities by means of such trusted merchants. Thus they saved from the expences for such acts, as well.

The Silk Road merchants carried their trade activities out in the lands they visit, when they gathered the most detailed information about that land and on the other hand,they assumed a very important mission of conveying it to the administration of the state which they served,. All these features and skills of the merchants helped them become an inevitable figure of the political life.

Keywords: Late Middle Age, Silk Road, Merchants, Diplomate, Agent

Giriş

Tüccar sınıfının en basit haliyle karşılığı, ticaret erbaplarından oluşan sosyal zümredir.(Perhavko 2006:573) Tüccarlık diğer sosyal sınıflarla kimi zaman basit kimi zaman da karmaşık ilişkiler ağıyla bağlı bulunan ve özel mülkiyetin de sembolü olmuş son derece ilginç bir toplumsal sınıf olarak karşımıza çıkmaktadır. Ticaret, özellikle de Erken Ortaçağ Dönemi'nde İslam Dünyası'nın sevk ve idaresinde yer alsa da, Çin ve Hindistan'da da Avrasya ticaretinin önemli paydaşlarından olmakla karşımıza çıkmaktadır. XI.-XII. yüzyıllardan itibaren başta Venedik, Cenova ve Kuzey Alman

* Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, ekremkalan@akdeniz.edu.tr

şehirleri gibi ticaret ve zanaat merkezleri olma özelliğini taşıyan yerler olmak üzere Batı Avrupa'da zanaatın yani meslek erbaplığının kırsal üretimden ayrılarak, daha profesyonel usullere göre tatbik edilmeye başladığı bilinmektedir.

Ticarî faaliyetlerin bir parçası olarak mal alım-satımının dışında tüccarlar, tefecilik gibi finansal bir görevi de üstlenmekteydiler. Bu da onları gerek aristokratların gerekse de şehrin diğer ileri gelenlerinin vazgeçilmez dostu yapmaktaydı. İşte bütün bunlar şehirlerde burjuvazi sınıfın ortaya çıkışını hazırlamıştır.

Ortaçağ'da tüccarlar, pek çok görev ve sorumluluğu kimi zaman bilerek üstlenmiş, kimi zaman da üstlenmek zorunda bırakılmıştır. Bu sebepten dolayı tüccarlık müessesesinin üyeleri sadece profesyonel anlamda zanaatkârlık yapmaları ile iç ve dış ticareti yönetmenin yanı sıra, bazen merkezî yönetim adına vergi toplayıcılığı, bazen ticarî faaliyetlerde bankerlik yani finans kaynağını temin ve dağıtımını bazen de merkezî idareyle kurmuş oldukları ortaklıklarla ilk ticarî şirketlerin temelini oluşturmuşlardır.

Bütün bu sebeplerden dolayı özellikle büyük ölçekli ticaret yapan ailelerin hatta küçük şirketlerin üyeleri toplumsal hayatta ve devlet nezdinde son derece saygıdeğer bir konuma sahip idiler.(Grekov 1950 183) Ortaçağ'da hükümdarların pek çoğu tüccarlara bağımlı halde devletlerini idare ederlerdi. Nitekim çoğu zaman vergilerini toplamakta zorluk çektiklerinde ya da vergiyi peşin almaları gerektiğinde bu parayı tüccar peşinen öder ve kendi kar payını başka bir deyişle faiziyle halktan tahsil etme yoluna giderdi. (Liu 1963) Bu uygulama Osmanlı'daki iltizam usulüne çok benzemektedir.

Diğer bir ifadeyle tefecilik veya bankerlik, Asya'da son derece yaygın bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Yuan Hanedanı devrinde Çin'de hanedan üyeleri, Büyük Kağan da dâhil olmak üzere, Müslüman tüccara faiziyle ödenmek koşuluyla borç olarak gümüş verdikleri yazılı belgelere de yansımıştır. Dönemin önemli kaynaklarından Yuan-shi'de: "O dönemde yönetim sorunluydu, vergiler de ağır. İnsanlar vergilerini ödeyebilmek için tüccarlardan borç alırlardı. Borç iki katına kadar çıkardı. Halk bu borçları geri ödeyemezdi."(Munkuev 1965: 185-190) Benzer bir durum yani tüccarların finansal hegemonyası en batıdaki Altın Orda topraklarında da geçerliydi. Arap tarihçi el-Aynî ünlü eserinde Özbek Han'ın kızı Tulunbay Hatun için Memlûk Sultanı el-Melik en-Nasır'ın elçilerinden talep etmiş olduğu başlık parasını elçiler yanlarında talep edilen miktarda para olmadığını belirtmeleri üzerine Özbek Han'ın tavsiyesiyle elçiler Saray şehrindeki tüccarlardan 27.000 dinar borç para almışlardı. (Sbornik 1886: 519) Ünlü Kıpçak Sözlüğü "Codex Cumanicus"ta tüccarların bu misyonu ile ilgili olarak İtalyanca "lombard" kelimesinin kullanıldığını görmekteyiz. (Sbornik 1886: 519) Kaynakların vermiş olduğu bu bilgilerden hareketle Ortaçağ'da İpek Yolu'nda faaliyet gösteren tüccarların sadece sıradan halka veya hanedan üyelerine, gerektiğinde sultanlara bile finansal destek sağladığını görmekteyiz. İşte bu özellikler tüccar sınıfını toplumda ayrıcalıklı bir yere konumlandırmıştır.

Özellikle Ortaçağ'da çok az insan yaşadığı bölgeler dışında geniş Avrasya coğrafyası hakkında bilgi sahibi idi. Tüccarların ticarî faaliyetleri esnasında kısa da olsa konakladıkları yerlerdeki anlatımları sıradan halktan nadiren de olsa maceraperestlerin

ortaya çıkmasına ve bu deneyimsiz maceraperestlerin seyahat amacıyla Avrasya'yı keşfetmeye ve yeni tecrübeler kazanmasına yol açardı. Nitekim tüccarlar, yeni ticaret yolların açılmasına yeni bilinmeyen ülke ve halkların keşfedilmesine ve diğer medenî dünyada tanınmasına aracılık eden önemli bir sosyal gerçekliktir. Gerek adı geçen bu geniş coğrafyaya olan hâkimiyetleri, gerekse de tüccar olmaları hasebiyle toplumun her kesimiyle temas halinde bulunmaları ve bu anlamda dikkat çekmemeleri merkezî yönetimlerin tüccarları, muhbir yani ajan olarak kullanılmasına imkân vermektedir. (Liu 2010: 66) Fakat tüccarların bu tür faaliyetlerinde ideolojik ve etnik açıdan daha global hareket ettiği gerçeğini de unutmamak gerekir.

Tüccarlar, özellikle uluslararası ticarî faaliyetlerinde hükümdarların ve aristokratların kendisine olan güven ve onların sağladığı itibarı sonuna kadar kullanmıştır. Tüccarlar her ne kadar resmî açıdan devlet bürokrasisinden bağımsız görünse de bu bağlamda iç ve dış siyasette önemli bir etkiye ve güce sahiptir. (Vernadskiy 1997:219) Örneğin geç Ortaçağ'da İpek Yolu ticaretinin önemli noktalarının kontrolünü elinde bulunduran Altın Orda hanlarının nezdinde yabancı tüccarlar büyük bir itibar sahibi idi. Bu tüccarların bazıları sadece ticaretle uğraşmakla kalmayıp aynı zamanda Altın Orda Hanları'na danışmanlık hizmeti vermekteydiler. Yine bunlardan bir kısmı ekonomik ve finansal faaliyetlerinin yanı sıra diplomatik bir misyon da üstlenmekteydiler. (Heller 2002:115)

Hatta Büyük Moğol İmparatorluğu'nun kuruluşunu müteakiben Cengiz Han, ülkesini oğulları arasında paylaştırmış ve İpek Yolu ticaretinin en canlı yer olarak bilinen Türkistan sahasındaki ticaret merkezi olan şehirlerin idaresi Karakorum'daki Büyük Kağanlığa bağlı olmak kaydıyla Çağatay ve onun nesline bırakılmıştı. Ancak bu hanlıkta son derece ilginç bir uygulamaya gidilmiş ve bu bölgedeki şehirlerin idaresi Çağatay ve nesline değil, doğrudan Büyük Kağan adına zengin bir tacir olan Mahmud Yalavaç'a (1238'e kadar) onun ardından oğlu Mesud Yalavaç'a (1289'a kadar) bırakılmıştır. Bu uygulama Çağatay Hanlığı'nın ticaretten sağlamayı planladığı önemli gelirleri kaybetmesine sebep olmuştur. Ayrıca bölgede müteakip dönemde yaşanacak çatışmaların da kaynağını teşkil etmiştir. (Yakubovsky 1930:14)

Diplomatik görevler de sadece resmî olarak elçilere verilmemiş, aynı zamanda güvenilir tüccarlar da bu misyonu yeri geldiğinde üstlenmiştir. Hükümdarları bu yönde bir uygulamaya iten en önemli unsur oldukça önemli bir yekûn tutan elçilik heyetinin hazırlıkları, yolculuk masrafları ve belki de en önemlisi güvenliğinin sağlanması meselesidir. Zira tüccarlar savaş döneminde bile İpek Yolu'nda bir elçiye göre daha rahat hareket etme kabiliyetine ve şansına sahip idi. Bunun en güzel örneklerinden birisi Memlûk Sultanı el-Melik ez-Zahir Baybars'ın Altın Orda Hanı Berke Han'a göndermiş olduğu ilk mektubunu (h. 660/ m. 1261-1262) bir elçilik heyetiyle değil de, çok güvendiği anlaşılın Alan tacirle göndermiştir. Nitekim o dönemde Suriye ve İran'daki İlhaneliler ile İstanbul ve Trakya'ya hâkim olan Bizans İmparatorluğu'nun varlığı ve düşmanca tavırları Sultan Baybars'ı ortak düşmanlara karşı ittifaka daveti gibi son derece ehemmiyetli bir teklif mektubunu göndermek için bir tacire güvenmesi, tarihe önemli bir not olarak düşmüştür. (Zakirov 1966:42-43) Ayrıca söz konusu güzergâhlar

göz önünde bulundurulduğunda yolun gerek Altın Orda gerekse de Memlûk elçileri için ne kadar tehlikeli olduğu da aşikârdır.

Bu tacir-elçiler, bir yandan temsil ettikleri siyasî iradenin her türlü siyasî meselesinin aktarılmasında tam yetkili olduğu halde bir yandan da beraberinde getirdikleri değerli malları alıcılarla buluşturup, esas amaçlarına uygun bir şekilde ticarî faaliyetlerde bulunmaktaydılar. (Ali-zade 1956:315-316) El-Makrizî'nin vermiş olduğu malumata göre; 1288 yılında tüccarlarla Hindistan, Çin ve Yemen'deki aristokratlara gönderilen mektuplarda, kendilerinin Mısır ve Suriye'ye seyahatleri durumunda güvenliklerini sağlayacaklarını temin ettiklerini bildirmişlerdir. (Amin 1962:17)

Ortaçağ'da İpek Yolu boyunca ticarî faaliyetlerde bulunan tüccarlar sıklıkla casus, muhbir, hatta komplo ve entrikaların organizatörü olarak da karşımıza çıkmaktaydı. Hükümdarlar her daim tüccarların refah ve güvenliğini sağlamak için büyük bir çaba göstermekteydi. Hatta bu uğurda zaman zaman komşu devletlerle askerî mücadelelere de başvurmak durumunda kalmaktaydı. Tüccarlar bazen ticaretin genel durumuna ve devletler arasındaki ilişkileri de etkilemekteydi. Bunlardan bir tanesi Altın Orda Hanı Özbek ile Memlûk Sultanı en-Nasır arasındaki vakadır. Memlûk saltanat naibinin 60 bin dinar ve 40 dinara satılmak üzere ticarî mallar vermiş olduğu Cenevizli bir tacir olan Sakran Şahray'ın Özbek Han'ın çok değer verdiği Şeyh Salih'e saygısızlık yapması sonucu Sakran'ın idam edilmesi iki ülke ilişkilerine kısa bir süre de olsa olumsuz etki yapmıştır. Ayrıca Sakran'ın ölümü Memlûk ticaretine de hiç şüphesiz zarar vermiştir ve bu zararın 100 bin dinara eşit olduğu anlaşılmaktadır. (Amin 1962:17-18)

Ortaçağ İpek Yolu'nda tüccarlar her ne kadar ideolojik ve etnik bağlarından arındırılmış olarak hareket etseler de yaşanan hadiseler onları taraf tutmaya veya gönülsüz olarak muhbirlik faaliyetinde bulunmaya itmektedir. Nitekim Cengiz Han'ın Pekin'i işgalini haber alan Harezmsah Muhammed, 1218 yılı baharında Cengiz Han'ın elçilik heyetini kabul etmiş ve elçilik heyetindeki Mahmud el-Harezmi'den bir yandan vakanın teyidini yapmasını istemiş, bir yandan da Cengiz Han'ın askerî gücü hakkında bilgi sahibi olmayı arzulamıştır. Sultan'ın baskılarına dayanamayan Mahmud, Sultan'ın edinmek istediği malumatları üstü kapalı olarak aktarmış ve bir çeşit muhbirlik görevi ifa etmek zorunda kalmıştır. (Kafesoğlu 1992:233) Ancak bazı durumlarda bazen masum tüccarlar çeşitli gerekçelerden dolayı haksız yere ajanlıkla suçlanmış ve bu da katledilmelerine yol açmıştır. Bu türden yaşanan olayların başında şüphesiz Otrar Faciası gelir. Malum olduğu üzere, Büyük Moğol İmparatoru Cengiz Han'ın 450 kişiden oluşan ticaret kervanının Haremzşah Ülkesi'nin önemli kentlerinden birisi olan Otrar'a ulaşmasının ardından yaşananlar tarihin akışını değiştirecek boyuttadır. 450 kişiden ve kaynakların büyük oranda ittifakıyla tamamı Müslümanlardan oluşan ticaret kervanı Otrar'a ulaşınca şehrin valisi İnalçık ya da nam-ı diğer Kayır Han tarafından Cengiz Han'ın casusluğunu yapmakla suçlanmış, mallarına el konulmuş, birkaçı müstesna tamamı katledilmiştir. (Barthold 1981:490-491) Bu yaşanan gelişme, Cengiz Han idaresindeki Moğollar'ın intikam bahanesiyle Orta Asya, Kafkaslar ve Yakın Doğu'yu işgalinin yolunu açmıştır.

Uzun yıllar Tana'da yaşamış olan Venedikli tüccar Josaphat Barbaro (1436-1452) ile gençlik yıllarında İstanbul'da ticaret yapan Ambrogio Contarini herhangi birinin ulaşamama ihtimaline karşı aynı anda Venedik Cumhuriyeti tarafından Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan ile ortak düşman Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak tesis edilmesiyle vazifelendirilen tüccar elçilerdir. (Barbaro 1971) Ticarî faaliyetleri neticesinde edinmiş oldukları tecrübeler ve bölgeye olan hâkimiyetleri bu iki tüccarın tercih edilmesinin esas gayesini teşkil etmektedir. Ayrıca kaleme almış oldukları notlar aynı zamanda Osmanlı ve Akkoyunlu ülkeleri hakkında geniş bir istihbarat akışı sağlamaktaydı.

Yukarıda zikretmiş olduğumuz örneklerde de görüldüğü üzere tarih boyunca tüccarlar ticarî faaliyetleri dışında farklı misyonlar üstlenmişlerdir. Ancak özellikle Ortaçağ'da ulaşım ve haberleşme ağı her ne kadar gelişmiş olsa da diplomatik ilişkilerin yürütülmesinde ve komşu ülkeler hakkında kapsamlı bilgilere ihtiyaç duyulduğunda tüccarlar, bazen gönüllü bazen de siyasi otoritenin zorlamasıyla bu görevlere talip olmuşlardır. İpek Yolu'nun dönemin en önemli ticaret yolu olması ve bu yol üzerinde kurulmuş olan siyasi teşekküllerin kendi menfaatleri çerçevesinde söz konusu yolun güvenliğini sağlama konusundaki içtenliği İpek Yolu güzergâhı başta olmak üzere tüm ticaret yolları boyunca en rahat ve en güvenli şekilde seyahat edebilenler her daim tüccarlar olmuştur. Nitekim ticaretteki rolleri onlara çoğu zaman gayri resmi, bazen de Büyük Moğol İmparatorluğu'nda olduğu gibi gerege (paiza) sayesinde resmî anlamda güvenli geçiş ve seyahat hakkı tanımıştır.

Ayrıca söz konusu tüccarlar siyasî iradelerin talepleri doğrultusunda gerektiğinde çok da fazla dikkat çekmeden buldukları ülkelerle ilgili kapsamlı verileri notlandırarak veya sözlü olarak bağlı buldukları hükümdarlara aktardıkları bilinmektedir. Hatta bu sonuncusu yukarıda da bahsedildiği üzere bazı durumlarda haklı veya haksız yere ölümlerine bile neden olmaktadır.

KAYNAKLAR

ALI-ZADE A.A., (1956) *Sotsial'no-ekonomiçeskaya i politiçeskaya istoriya Azerbaycana v XIII–XIV vv*, İzd-vo AN Azerbayjan SSR, Baku,

AMIN al'-Holi, (1962) *Svyazi mejdu Nilom i Volgoi v XIII–XIV vv.*, per. s arabskogo, Z.İ. Levina, Vostoçnaya literatura, Moskva,

BARTHOLD V.V., (1981) *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz. H. Dursun Yıldız, Kervan Yay., İstanbul,

BARTHOLD V.V., (1963) *Soçineniya - Rabotı po istorii Kavkaza i Vostoçnoi Yevropı*, T. II, Ç. I, Nauka, Moskva,

Barbaro i Kontarini o Rossii-K istorii italo-russkih svyazei v XV v., (1971) prev. i kom. E.Ç. Skrijinskaya, İzd-vo Nauka, Leningrad,

Codex Cumanicus, (1981) Ed. by G. Kuun with the Prolegomena to the Codex Cumanicus by L. Ligetti. – Budapest,

GREKOV B.D., Yakubovskiy A.Yu., (1950), **Zolotaya Orda i yiyo padaniye**, İzd-vo AN SSSR, Moskva-Leningrad,

HELLER K., (2002), “**Zolotaya Orda i trgovliya s Zapadom**”, *İstočnikovedeniye istorii Ulusa Cuçi (Zolotoi Ordı): Ot Kalki do Astrahani (1223–1556)*, İnst. İstorii AN RT, Kazan, s. 111-128.

KADIRBAYEV A. Ş., (1990), **Tyurki i irantsı v Kitaye i Tsentral’noi Azii v XIII–XIV vv.**, İzd-vo Gılım, Alma-Ata,

KAFESOĞLU İ., (1992), **Harezmsahlar Devleti Tarihi**, TTK, Ankara,

LIU X., (2010,) **The Silk Road in World History**, Oxford Univ. Press, NY,

MUNKUYEV İ. Ts., (1965) **Kitayskiy istočnik o pervih mongol’skih hanah**, Nauka, Moskva,

PERHAVKO V., (2006) **Torgoviy mir srednevekovoı Rusi**, İzd-vo Academia, Moskva, **Sbornik materialov, otnosyašihsy k istorii Zolotoi Ordı, T. I. İzvleçeniya iz soçineniy arabskih, sobranniye V.G. Tizengauzenom**, Tip. İmp. AN, Sankt Peterburg, 1884.

VERNADSKIY G. V., (1997) **Mongolı i Rus’**, per. s angl. E.P. Berenştaina, B.L. Gubmana, O.V. Stroganovoy, İzd-vo Lean-Agraf, Tver,

YAKUBOVSKIY A. Yu., (1930) “Razvalını Urgença”, *İzv. Gos. Akademii istorii material’noi kul’turı*, T. VI, Vip. 2, Leningrad,

ZAKIROV S., (1966) **Diplomatiçeskiye otnoşeniya Zolotoi Ordı s Egiptom (XIII–XIV vv.)**, Nauka, Moskva,